

RECENZJE

łoby przynajmniej najważniejsze z tych różnic wyjaśnić. Należałoby także wyjaśnić funkcję aluzji do tego starotestamentowego tekstu w całościowej strategii literackiej Łukasza.

Całość publikacji, może z wyjątkiem artykułu D. R. MacDonalda, koncentruje się zatem wokół hipotez T. L. Brodiego i powiązanych z nimi tez J. Sheltona. Nawet jeśli naukowcy nie dochodzą do jakichś wspólnych konkluzji odnośnie do wykorzystania cyklu opowiadań o Eliaszu i Elizeuszu w Łk 7, to przedstawiona w publikacji naukowa dyskusja z pewnością służy precyzacji stanowisk, wyjaśnieniu argumentów i dopracowaniu kryteriów intertekstualnej zależności.

ks. Bartosz Adamczewski, Warszawa

Dariusz DOGONDKE, *Charakter deuteronomistyczny Księgi Malachiasza. Teologiczne implikacje intertekstualnej analizy biblijnej*, Lingua Sacra. Monografie 3, Verbinum, Warszawa 2013.

Książd Dariusz D o g o n d k e jest kapłanem archidiecezji poznańskiej i pracownikiem naukowo-dydaktycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Recenzowana monografia jest jego rozprawą habilitacyjną. Jej tytuł oraz podtytuł w bardzo precyzyjny sposób oddają treść i zakres naukowego przedsięwzięcia podjętego przez autora. Książka składa się z *Wprowadzenia* (s. 9-18), trzech rozdziałów (s. 19-184), *Zakończenia* (s. 185-189), *Wykazu skrótów* (s. 190-194) (niestety, nie ewidencjonowanym w spisie treści!), *Bibliografii* (s. 195-214) oraz *Summary* (s. 215-216).

We wprowadzeniu autor bardzo kompetentnie zaznajamia czytelnika z problematyką monografii, prezentuje aktualny *status questionis* oraz zastosowaną metodę badawczą. Problem badawczy jest postawiony bardzo przejrzyście: ks. Dogondke stawia sobie za cel obronienie tezy, że prorok Malachiasz obficie czerpał z dorobku myśli deuteronomicznej i deuteronomistycznej. Gdy chodzi o zastosowaną metodę badawczą autor prezentuje ją jako „metodę intertekstualnej analizy biblijnej”. Wywodzi ją od Michaiła Bachtina i Julii Kristewej i stwierdza, że w polskiej biblistyce jest ona jeszcze bardzo mało znana nieczęsto stosowana (s. 10-13). Tymczasem należy pamiętać, że jest to zjawisko literackie, które może być wykorzystywane w wielu metodach badawczych. Powołując się na autorytet dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* z 1993 r., na podstawie wydania polskiego z 1994 r. w tłumaczeniu bp. Romaniuka, ks. dr Dogondke twierdzi, że „dokument Papieskiej Komisji Biblijnej wymienia intertekstualność wśród nowym metod analizy literackiej”.

RECENZJE

Nie jest to zgodne z prawdą, gdyż ów dokument rozróżnia wyraźnie metody i podejścia do interpretacji. Jako metody dokument wyróżnia jedynie cztery procedury interpretacyjne: metoda historyczno-krytyczna, oraz tzw. nowe metody analizy literackiej - analiza retoryczna, analiza narracyjna oraz analiza semiotyczna. Wszystkie inne procedury badawcze to, wg owego dokumentu, podejścia badawcze (*approaches*) - dystynkcje te zostały słusznie dostosowane do brzmienia oryginalnego dokumentu w nowszym przekładzie polskim dokonany przez ks. prof. R. Rubinkiewicza: *Interpretacja Biblii w Kościele* (Warszawa 1999). Dokument ów słusznie nie plasuje intertekstualności ani wśród metod, ani wśród podejść badawczych, gdyż jest ona zjawiskiem literackim, a nie spójną procedurą metodologiczną. Nadto wywodzenie intertekstualności od M. Bachtina jest o tyle słuszne, o ile teoretycy badań literackich nad nią odwołują się do wprowadzonego przez niego pojęcia „dialogiczności”, które daje filozoficzne podglebie teorii intertekstualności. Natomiast nie przeceniałbym wkładu Julii Kristeviej w tym względzie - bardziej poszedłbym w kierunku modelu relacji transtekstualnych Gerarda Genette'a, który stanowi podstawę odniesienia dla bardziej współczesnych teoretyków intertekstualności. Należy tu także zauważyć (co autor również dostrzega), że na gruncie biblistyki prowadzono badania odniesień intertekstualnych między motywami w ramach kanonu (choćby relektury) oraz szukano podobieństwa tych motywów w starożytnej literaturze pozabiblijnej na długo przed zdefiniowaniem zjawiska intertekstualności przez literaturoznawców. Podsumowując moje wątpliwości co do prezentacji przez autora założeń metodologicznych, stanowczo chcę jednak zaznaczyć, że w korpusie monografii ks. Dogondke bardzo umiejętnie wykorzystuje w egzegezie tekstów zjawisko intertekstualności. Porównywanie przez niego motywów z Księgi Malachiasza z motywami z Księgi Powtórzonego Prawa oraz z ksiąg z tradycji deuteronomistycznej jest czynione bardzo kompetentnie.

Pierwszy rozdział recenzowanej monografii nosi tytuł *Zasadność poszukiwania deuteronomistycznego charakteru Księgi Malachiasza* (s. 19-64). Autor podejmuje w nim teoretyczne kwestie wprowadzające związane z autorstwem, czasem powstania oraz przesłaniem teologicznym Księgi Malachiasza. Następnie referuje koncepcję dzieła deuteronomistycznego w klasycznym ujęciu Martina Notha oraz dokonuje jej krytycznej ewaluacji. Na kolejnym etapie ks. Dogondke zwięźle ukazuje wielość współczesnych hipotez odnośnie do dzieła deuteronomistycznego oraz jego teologii. Zarówno prezentacja zagadnień wprowadzających dotyczących Księgi Malachiasza jak i spraw związanych z dziełem deuteronomistycznym są dokonane z dużym zapałem. Autor w bardzo umiejętny sposób porusza się w gąszczu teorii i potrafi je krytycznie ocenić. Nie mam wątpliwości, że treści te są koniecznym elementem monografii, gdyż pozwalają w dalszej

części pierwszego rozdziału ukazać teologiczne i historyczne zbieżności między Księgą Malachiasza i dziełem deuteronomistycznym po to, by dać mocne podstawy pod postawienie w końcówce rozdziału tezy o deuteronomistycznym charakterze Księgi Malachiasza. Oczywiście, można by tutaj pytać, czy potrzeba było tym zagadnieniom poświęcać cały rozdział, skoro teza została postawiona we *Wprowadzeniu* do monografii, a treści przedstawione w pierwszym rozdziale nie są dla specjalistów nowością, to jednak należy stanąć tutaj po stronie autora i skonstatować, że taki sposób pisania jest pochodną jego zacięcia dydaktycznego. Poza tym - zważywszy na to, że autor posługuje się bardzo komunikatywnym językiem polskim - można mieć nadzieję, że w tej formie owe niełatwe zagadnienia biblijne dotrą do większej liczby czytelników, niebędących biblistami.

Rozdziały drugi i trzeci monografii mają bliźniaczą strukturę. W pierwszym z nich autor przeprowadza dowód w kierunku ukazania teologii przymierza jako głównego wątku zarówno Księgi Malachiasza, jak i całego dzieła deuteronomistycznego. Nie jest to teza oryginalna (zob. publikacje Walthera Eichrodta), ale ks. Dogondke prezentuje ją w interesujący sposób. Najpierw nakreśla biblijną teologię przymierza, potem ukazuje tematykę przymierza Księdze Malachiasza i w dziele deuteronomistycznym, skupiając się zwłaszcza na tzw. paradygmacie deuteronomistycznym oraz na przymierzu synajskim. Następnie dokonuje intertekstualnej analizy związków frazeologicznych: „przymierze z Lewim”, „przymierze ojców”, „żona przymierza” i „anioł przymierza” u Malachiasza, w Księdze Powtórzonego Prawa i w księgach dzieła deuteronomistycznego, by potem w konkluzji wykazać słuszność postawionej w tytule rozdziału tezy.

W trzecim rozdziale książki (s. 97-138) ks. Dogondke przeprowadza procedurę argumentacyjną zmierzającą do wykazania, że wezwanie do nawrócenia jest wspólnym celem Księgi Malachiasza i dzieła deuteronomistycznego. Argumentacja ta opiera się głównie na intertekstualnej analizie występowalności hebrajskiego czasownika *swb* w Księgach: Malachiasza i Powtórzonego Prawa, w dziele deuteronomistycznym oraz w całym zbiorze Proroków Mniejszych. W podsumowaniu owych analiz autor słusznie stwierdza: „Można więc na koniec śmiało skonstatować, że temat nawrócenia, który stanowi główny cel Księgi Malachiasza i dzieła deuteronomistycznego, doprowadził nas ostatecznie do dostrzeżenia tego samego biblijnego źródła, czyli tekstu dwudziestego ósmego rozdziału Księgi Powtórzonego Prawa. Sięgnięcie zaś przez obu hagiografów (Malachiasza i deuteronomistę) do tekstu Pwt 28 utrzymane zostało w tym samym nurcie teologicznej argumentacji, odwołującej się do przymierza jako obietnicy błogosławieństwa” (s. 138).

Ostatni rozdział recenzowanej monografii poświęcony jest eksploracji innych teologicznych podobieństw między Księgą Malachiasza i dziełem deuteronomi-

RECENZJE

stycznym. Zbieżności te są ewidentne w następujących tematach: teologia ziemi, kult ofiarniczy oraz mesjanizm. Autor z dużą erudycją posługuje się stosowaną wcześniej procedurą badawczą, zestawiając intertekstualne odniesienia tych tematów u Malachiasza i w księgach dzieła deuteronomistycznego. Analizy te każdorazowo poprzedza syntetycznym ukazaniem, jak dany temat teologiczny funkcjonuje w całej Biblii. Jako dojrzały egzegeta ks. Dogondke jest świadom, że przeprowadzone przez niego analizy nie są wyczerpujące. W konkluzji wskazuje dalsze kierunki badawcze innych tematów teologicznych (Reszta Izraela, kapłaństwo, dzień Pana), których intertekstualna analiza dałaby kolejne argumenty na potwierdzenie bronionej w monografii tezy o deuteronomistycznym charakterze Księgi Malachiasza.

Podsumowując całość oceny pracy egzegetycznej dokonanej przez autora tej monografii, trzeba wyrazić uznanie dla jego wysokich zdolności analitycznych połączonych z umiejętnością syntetycznej sprawozdawczości. Jak już wcześniej wspominałem, język przekazu jest bardzo komunikatywny, co sprawia, że książka ta powinna znaleźć szerokie grono czytelników, także tych, którym Stary Testament jest mało znany.

Janusz Kręcidło MS, Warszawa

Craig A. EVANS, H. Daniel ZACHARIAS (red.), „*What Does the Scripture Say?*” *Studies in the Function of Scripture in Early Judaism and Christianity*, Vol. 1, *The Synoptic Gospels*, Library of New Testament Studies 469, T&T Clark, London-New York 2012, ss. XX + 260.

Badania nad wykorzystaniem Starego Testamentu w pismach nowotestamentalnych nabrały ostatnio nowego rozmachu. Po okresie fascynacji teoriami strukturalistycznymi, retorycznymi i narratologicznymi, analizującymi tekst niejako w oderwaniu od innych tekstów, powróciła moda na badania intertekstualne, analizujące tekst w aspekcie jego literackich relacji względem innych tekstów. W biblistyce nowotestamentalnej szczególnie mocno rozwija się nurt badań nad literackimi relacjami między Starym a Nowym Testamentem. Prezentowany w niniejszej recenzji tom jest zbiorem dziesięciu referatów, wygłoszonych w ramach dorocznych spotkań Society of Biblical Literature w latach 2008-2009 w sekcji Scripture in Early Judaism and Christianity, a dotyczących Ewangelii synoptycznych. Porządek artykułów w publikacji generalnie odpowiada kanonicznej kolejności ewangelicznych tekstów, które są w nich omawiane.